

pán közvetlenül szólnak korunkhoz, hanem a középkori és koramodern gondolkodás értelmezésének a kulcsát is rejtik, mely viszont kortársi világunk közvetlen előzménye.” (Paul Oskar Kristeller.) A klasszikusoknak a későbbi gondolkodásra és tudományra tett hatása mutatja meg, hogy lehetséges tanulni a múlttól és ugyanakkor eredetinek is lenni.

A tanárok és diákok figyelmébe egyaránt ajánlható sorozat további — ókori, középkori és újkori — köteteit is érdeklődéssel várjuk. Ismertetésünket egy Zrínyi által is használt Tacitus-idézettel zárjuk: „Unum esse in armis salutem, sed ea consilio temperanda”. Ehhez segít hozzá a hadtörténelem alaposabb ismerete.
Veszprémi László

TÁRSADALOM-ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

MÁLYUSZ ELEMÉR EMLÉKKÖNYV

Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 456. o.)

A kiváló történettudós 85. születésnapjára állították össze tanítványai és tisztelői e tanulmánykötetet. A Mályusz Elemérnek ajánlott opusszal az utóbbi évek egyik leg-színvonalasabb történettudományi kötetét veheti kézbe az olvasó. Ez azért is örvendetes, mivel a magyar könyvkiadásban az emlékkönyv-műfaj az utóbbi évtizedekben már-már elsovadni látszott — bár egyetemi tanszékek kiadásában színvonalas kötetek jelentek meg Horváth Jánosnak, Sinkovics Istvánnak, Kumorovitz L. Bernátnak ajánlva stb. —, a kötet azonban bizonyítja, hogy ezért nem a műfaj hibáztatható.

Az írások a magyarországi feudalizmus korszaka társadalom-, gazdaság- és ideológia-történetének számtalan témáját és vonatkozását érintik. Így ismertetésünkben sem szorítkozhatunk csak a szorosabb értelemben vett hadtörténelmi írások értékelésére, hiszen ezzel a középkori társadalmi életét a rá jellemző összetettségtől és sokszínűségtől fosztanánk meg.

Gerics József Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmát elemezte. A Képes Krónikának a mogyoródi csatát leíró 120. fejezete tendenciáját elemezve kimutatja abban VII. Gergely Gézához küldött levelének ismeretét. Felhívja a figyelmet a fejezet pápaellenes élére, s a szerző eljárásának Widukind császárpárti megfogalmazásaival való hasonlóságára. A 133. krónikafejezet tanúsága szerint a Salamon detronizálásának elvi jogtalanságát hirdető legitímista felfogás későbbi az idoneista krónikaszerkesztésnél. Az idoneista felfogás Kálmán király idejére utal, amire a szerző meggyőző filológiai érveket a Hartvik-féle legendában talál. Hartvik a magyar királyoknak juttatott jogok esetében

pedig a ravennai antigregoriánus hamisítványokat követte. A 120. krónikafejezet és a Hartvik-legenda — tartalmukat tekintve — egymás mellé állíthatók, noha feladatuknak eltérő módon feleltek meg.

Vajay Szabolcs Árpád-házi Jolánta, II. András leánya, Hódító Jakab aragon király felesége magyar kíséretének a tagjairól közölt új adatokat, akik többek között Valencia 1238. évi ostrománál is vitézkedtek.

Szűcs Jenő az 1267. évi dekrétum keletkezési körülményeinek és a köznemesség kialakulásának kapcsolatát mutatta be. Felfogása szerint a „serviens” és a „nobilis” megnevezést illető látens terminológiai vita a formálódó köznemesség és a királyi hatalom közti felfogáskülönbségről árulkodik. Nem egyszer utal Mályusz Elemérrre, aki felhívta a figyelmet a „nobilis” jelző terjedésének a hadireformhoz való kapcsolódására, a „nobili apparatu” felszerelt servienek számának növekedésére. Mivel már a tatárjárás előtt megindult a „de genere” alsó és a „servientes regis” felső zónáiban elhelyezkedők összeolvadásának folyamata, az 1267. évi esztergomi gyűlésen e csoport érvényesítette érdekeit. A szerző álláspontja szerint alulról, a megyéből a királyi udvarba alkalmasszerűen felszívárogtak ugyan a nemesi autonómia és korporatív öntudat nyomai, a király azonban a mögöttük meghúzódó társadalmi változásokat csak hallgatólagosan vette tudomásul, hiszen a még hatalom nélküli nemesi collegium mellett a királyi megye működésképes volt. A nemesi rendi öntudat alapelemei így már akkor kialakulóban voltak, amikor „a hűbéri szervezet alapelemei még éppen csak csíráztak”. E témához kapcsolható — az azóta elhunyt — *Maksay Ferenc* áttekintése is a magyarországi

nemesség arányának alakulásáról az Árpád-háztól a XVIII. századig, megrajzolva a közép-európai nemesség sajátos útját.

Borosy András a lovassággal foglalkozó 1962-es nagy tanulmánya után most időben leszűkítve a lovagi haditechnika és a lovagság Árpád-kori elterjedését mutatta be. A XIII. századra a nehézfegyverzetű lovasok száma jelentősen megnövekedett, ekkora a lovagi fegyverzetűek alkották a hadsereg csatadöntő elemét. Űtközetekben a nehéz-, könnyű- és átmeneti fegyverzetű lovasság kombinált harcászata vezetett sikerre (v.ö. Dürnkrot). A lovagi haremódor terjedésének társadalmi és kulturális hatása kimutatható, ám szerepük nem vált oly kizárólagossá, hogy a XIII. században magyar lovagkorról beszélhetnénk.

Az időközben elhunyt *Bolla Ilona* az egyházi nemések sorsának alakulására gyűjtött adatokat. Az egyházak még a XIV. században is szinte változatlanul akarták érvényesíteni a személy feletti tulajdonjogukat e réteg felett, megőrizve a korábbi archaikus jellegű függést. Jellemző módon a beállott nemések az egyházhoz fűződő kapcsolatukat a familiaritással azonos viszonyoknak képzelték, míg az egyházi földesúr a familiaritással történő fejlődést kánonjogi hatalma alapján megakadályozta.

Ladányi Erzsébet Zsigmond 1405. évi törvényeinek keletkezésével igazolta, hogy a törvényszöveget megőrző, privilegialis formában kiállított oklevelek kelte nem perdöntő a törvényszöveg közzétételének vizsgálatakor. A decretumoknak eltérő keltű autentikus példányait is kiadhatták.

Engel Pál Hunyadi János személyének tárgyilagossabb értékeléséhez járult hozzá az 1444. évi „szegedi béke” körülményeinek vizsgálatával. Dlugosz nyomán úgy tartották, hogy a béke 1444. augusztus 1-én Szegeden jött létre, majd azt Ulászló, Cesarini rábeszélésére, a békével ellentétes értelmű eskü letételével szegte meg. Az újonnan rekonstruált kronológia szerint Brankovics követei Hunyadi és Ulászló nevében június 12-én kötötték meg a szultánnal az előzetes békét, amelyhez Ulászló augusztus 1-én Szegeden előzetesen hozzájárult. A királynak az év április 24-i első esküje után augusztus 4-én ismét esküvel kellett bizonyítania, hogy a török megtámadásra irányuló szándékai változatlanul komolyak. Hunyadi biztatására a békét augusztus 15-én Váradon meg is kötötték, amit Ulászló, miként környezete is, eleve érvénytelennek tekintett, a hadjárat előkészületei változatlanul folytak tovább. Az események alakulásában Hunyadi személye volt a meghatározó, mivel a béke megkötése fejében Brankovics neki ígérte hatalmas magyarországi birtokait,

a háborúra pedig a neki szánt fővezérség egyidejűleg ösztönözte.

A Rákóczi-szabadságharc korához három szerző kapcsolódik. *R. Várkonyi Ágnes* a Rákóczi jobbágypolitikáját meghatározó tényezők, az állandó hadsereg és az adóügy összefüggéseit vizsgálta. A rendi széttagoltság keretei között az államhatalom kísérletet tett a katonajobbágy-háztartásoknak az egységes adórendszerből és a vármegegy hatásköréből való kiemelésére és a hadsereg rendszeres ellátásának biztosítására. Megállapítja, hogy a jobbágypolitika valamennyi — azóta sokat vitatott — problémája (jobbágykatonák szabadsága, úrbéri terhek stb.) az ütőképes hadsereg és az azzal összefüggő új rendszerű adózás kialakításával állt kapcsolatban és az állami jobbágypolitika feladatköréhez tartozott. *Bélay Vilmos* a Lengyelországban bujdosó kurucok 1718—19. évi visszatéréséről közölt „hazabocsátó” iratokat, a Magyar Királyi Kancellária levéltárából. *Benda Kálmán* az „Egy lengyel királyi tanácsos...” címen ismeretes röpirat keletkezési körülményeit tisztázta. Hangsúlyozta, hogy a Rádai fogalmazványát felhasználó szerző, Brenner Domokos, a kor legigényesebb színvonalán érvelt a szabadságharc ügye mellett. Érvései a felvilágosodás természetjogának első hazai megjelenéseként tartható számon.

Természetesen nincsen lehetőségünk minden tanulmányról az azt megillető terjedelemben szólni. Az 1526 előtti történelmet *Hervey Ferenc* (A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon), *Székelgyörgy* (A 12. századi magyar nyelvhatár), *Fügedi Erik* (Középkori nemességünk szóbelisége és az írás), *Jakó Zsigmond* (Dezsőfi László, Bebek Imre, Szécsényi Frank erdélyi vajdák) és *Kubinyi András* (A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagello-korban) tanulmányai tárták fel.

Győrffy György (A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelése) és *N. Kiss István* (Új adatok Magyarország XVI—XVII. századi demográfiai fejlődéséhez) írásai történeti demográfiai ismereteinket bővítik.

Érszegi Géza a „sponsus” szó jelentéskörének felderítésére, *H. Balázs Éva* a Porto- és Tokajvidéki bortermelés gazdaságtörténeti összehasonlítására, *Iványi Emma* Libercsey Mihály divényi majd gácsi XVII. századi várkapitány bemutatására, *Szabó T. Attila* az erdélyi magyar nyelv- és nyelvtörténeti kutatások értékelésére, *Kovács Mihály* pedig Erdújhelyi Menyhértnek a kanadai magyarság szervezésében a századfordulón vállalt szerepe feldolgozására vállalkozott.

A kötetet Mályusz Elemér 1919 és 1984 között megjelent műveinek bibliográfiája zárja.

V. L.